

7 De SGP ingetekend

De geografische spreiding van de staatkundig gereformeerde kiezers tussen 1918 en 2017

RON DE JONG

Inleiding

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017 behaalde de SGP 218.950 stemmen, ofwel 2,1% van de geldige stemmen. Het is een uitslag die zo'n beetje als het gemiddelde van de afgelopen eeuw kan worden beschouwd. Afgezien van de beide eerste Kamerverkiezingen in 1918 en 1922, toen de partij zich nog moest vestigen, kreeg de SGP tussen 1925 en 2017 telkens tussen de 1,6 en 2,5% van de stemmen (zie grafiek 1 in deze bijdrage en tabel 1 in de bijlage van deze bundel). Dat is uitzonderlijk stabiel. Er is geen partij in Nederland die de SGP in dit opzicht evenaart. Ook buiten de landsgrenzen zal het moeilijk zijn een soortgelijke partij te vinden.

De oorzaak van de uitzonderlijke electorale stabiliteit van de SGP is vooral gelegen in het feit dat de partij meer een religieus dan een politiek karakter heeft. Tegenwoordig werven veel partijen hun kiezers in belangrijke mate op basis van issues, maar de SGP lijkt nog het meest op een partij uit de tijd van de verzuiling, waarin nestgeur een belangrijkere verklaring voor stemgedrag was dan standpunten. Typerend voor zuilgebonden religieuze bevolkingsgroepen was dat geloof en politiek nauw waren verbonden. Dat is in het reformatorische milieu van de SGP niet anders. Zolang de kerkgenootschappen waaruit de partij haar stemmen trekt stabiel blijven wat betreft ledenaantallen, is de kans groot dat de SGP haar kiezers ook weet vast te houden.

In deze bijdrage worden de electorale resultaten van de SGP vanuit geografisch perspectief gezien. Na een schets van de electorale geschiedenis van de partij, komt de relatie aan bod tussen de geografische spreiding van de stemmen op de SGP en de ligging van de zogeheten Biblebelt of Refoband. Vervolgens worden de verschuivingen in de geografische spreiding van de achterban van de SGP geanalyseerd. Ten slotte komen de geografische aspecten van de electorale opleving vanaf 2006 aan de orde.¹

¹ Met dank aan Marco Segers, juridisch adviseur bij de Kiesraad, voor het vervaardigen van de kaarten, en aan Alide Groenveld, stagiaire bij de Kiesraad, en Heleen Hörmann, communicatieadviseur bij de Kiesraad, voor het becommentariëren van de tekst.

Een electorale geschiedenis van de SGP

De SGP werd op 24 april 1918 opgericht, enkele maanden voor de eerste Tweede Kamerverkiezingen in juli die op basis van het algemeen mannenkiesrecht werden gehouden. De partij diende in zeven van de achttien kieskringen een kandidatenlijst in. De lijst in de kieskring Leiden werd ongeldig verklaard, omdat de kiesgerechtigde die de lijst had ingeleverd daar niet woonachtig was, zoals de Kieswet vereiste.² In 1922 deed de SGP niet mee in de kieskringen Tilburg en Maastricht, maar met ingang van 1925 was ze telkens in alle kieskringen present.

Tot 1937 ging de SGP bij elke Kamerverkiezing in stemmenpercentage vooruit. Bijna iedere verkiezing leverde een extra Kamerzetel op (zie tabel 1 in de bijlage). In 1937 stokte de groei en viel de partij terug van drie naar twee zetels. Door het ontbreken van gegevens over stemmotieven valt er weinig met zekerheid te zeggen over de oorzaak van dat verlies, maar gezien de orthodox-protestantse signatuur van de partij is het aannemelijk dat de winst van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) in dat jaar onder leiding van premier Hendrik Colijn als een belangrijke oorzaak kan worden gezien. Ook droeg het optreden van de Christelijk-Nationale Actie (CNA), waarover later meer, vermoedelijk bij aan de teruggang.³ In het verleden is ook wel eens gesuggereerd dat de SGP relatief veel stemmen had verloren aan de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert, maar later onderzoek heeft dat niet bevestigd.⁴

Van welke partijen waren de staatkundig gereformeerde kiezers in de periode tot 1933 afkomstig? Vóór 1967 werden er in Nederland geen kiezersonderzoeken uitgevoerd, zodat we slechts kunnen afgaan op contemporaine commentaren en uitslagen per gemeente. Het grootste deel van de kiezers van de SGP stemde vermoedelijk voorheen ARP, maar had onder andere bezwaar tegen de samenwerking van die partij met de katholieken.⁵ Aanvankelijk stond de ARP niet afwijzend tegenover de SGP. Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1922, waarbij de SGP haar eerste zetel behaalde, constateerde de ARP grote overeenstemming tussen de partijen in de 'diepere levensbeginselen'.⁶ Deze welwillende houding verdween naarmate de SGP meer kiezers trok en meer zetels behaalde. Na de Kamerverkiezingen van 1929 beklagden de antirevolutionairen zich over 'de stroom van leugens en verkeerde voorstellingen van de zijde van de Kersten-partij'.⁷

Wie *De Banier*, het partijblad van de SGP, openslaat tijdens de verkiezingscampagnes in het interbellum, krijgt de stellige indruk dat er tijdens deze campagnes maar twee

2 *Leeuwarder Courant*, 5 juni 1918.

3 J.P. Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde'. *De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum, 2001), 38-41.

4 E.G. Bosma, *Oude waarheid en nieuwe orde. Bevindelijk gereformeerden en het nationaalsocialisme 1920-1950* (Apeldoorn, 2015), 290-300 en 591.

5 W. Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij 1918-1948. Een bibliocratisch ideaal* (Houten, 1990), 27; idem, 'De verhouding tussen de ARP en de SGP tijdens het interbellum', in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (red.), *De Antirevolutionaire Partij 1829-1980* (Hilversum, 2001), 157-170.

6 Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde', 26.

7 Geciteerd bij Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde', 34.

GRAFIEK I STEMMENPERCENTAGE SGP BIJ DE TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN, 1918-2017

partijen bestonden: de SGP en de ARP. De verkiezingscampagne van de SGP richtte zich bijna exclusief op de antirevolutionairen, die verzaking van de gereformeerde beginselen werd verweten. Opmerkelijk is dat onder de gezagsgetrouwe antirevolutionairen de ergernis over de electorale concurrenten bij vlagen zo groot was, dat ze er niet voor terugschrokken om af en toe openbare vergaderingen van de SGP te verstoren.⁸

De antirevolutionaire kiezers waren niet de enige doelgroep van de SGP. Bij de oprichting van de partij in 1918 had de predikant Gerrit Hendrik Kersten gesteld dat hij ook het oog had op de kiezers die bij gebrek aan beter liberaal hadden gestemd.⁹ De keuze voor het liberalisme mag op het eerste gezicht bevreesdheid wekken, maar die wordt begrijpelijker in het licht van de liberale terughoudendheid ten aanzien van staatsinmenging en het vooral onder meer behoudende liberalen voorkomende anti-katholicisme.

Een andere reden die paradoxaal tot steun voor de liberalen leidde, waren de apolitieke verhoudingen die in sommige kiesdistricten hadden bestaan en die nog tot na 1918 doorwerkten in het stemgedrag. Een voorbeeld hiervan is het kiesdistrict Tiel, waar de behoudende liberaal Meinard Tydeman de zetel vanaf 1891 zonder al te veel serieuze oppositie bezette. Tydeman maakte deel uit van een apolitiek netwerk van burgemeesters, secretarissen, notarissen, rentmeesters, heemraden, rechters en grote boeren. Dit netwerk beheerste de verkiezingen, omdat de andere partijen er vanaf zagen om mankracht en middelen in dit in hun ogen kansloze district in te zetten. Die konden beter voor kansrijkere districten worden aangewend. Het gevolg hiervan was dat de liberale partijen in 1918 bij de eerste Kamerverkiezingen met algemeen mannenkiesrecht 42,8% van de stemmen behaalden. Een op de drie mannen had daarbij op de partij van Tydeman, de Bond van Vrije Liberalen (BVL), gestemd.¹⁰

⁸ *De Banier*, 3 en 5 juli 1929. Soortgelijke incidenten zijn ook bekend uit 1925.

⁹ Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 27-28 en 67, noot 3.

¹⁰ Zie voor de casus Tiel: Ron de Jong, *Electoral culture en politieke oriëntatie. Verkiezingen in Gelderland 1888-1940* (Hilversum, 2005).

Het met het algemeen mannenkiesrecht ingevoerde stelsel van evenredige vertegenwoordiging betekende dat elke stem nu telde. Dit leidde ertoe dat andere partijen veel meer activiteiten ontwikkelden in het voormalige kiesdistrict Tiel, waardoor de verhoudingen politiseerden en de vrij-liberale positie ineenstortte. In dorpen als Lienden liep de liberale aanhang terug van 71,1% in 1922 naar 13,8% in 1937; in Ophemert van 54,6% naar 14,1%. Grote winnaars waren hier de ARP en de SGP, die gezamenlijk stegen van respectievelijk 14% naar 40,3% en van 6,8% naar 39,6%. En ofschoon er niets bekend is over individueel kiesgedrag, is de veronderstelling niet heel gewaagd dat een deel van de winst van de ARP en de SGP afkomstig was van de vrij-liberalen. De omgeving van Tiel was niet de enige streek waarvoor een verband tussen liberalisme en SGP is gelegd. Ook in het oosten van Zuid-Beveland stemden veel latere kiezers van de SGP vóór 1918 liberaal.¹¹

De derde doelgroep waarop Kersten zich richtte, waren de kiesgerechtigden die zich ten tijde van het districtenstelsel van de politiek hadden afgekeerd en bij verkiezingen thuis waren gebleven.¹² Over deze groep is weinig bekend. We weten niet hoe omvangrijk ze vóór 1918 was en of ze na 1918 ook daadwerkelijk gingen deelnemen aan de verkiezingen.

De ARP was niet de enige concurrent van de SGP. Een andere partij met een sterke werfkracht onder de bevindelijk gereformeerden was de Christelijk-Nationale Actie (CNA) van Hugo Visscher. Visscher behoorde tot de ARP en de Gereformeerde Bond in de Nederlandse Hervormde Kerk, waaruit nogal wat SGP-kiezers afkomstig waren. Hij stond op veel punten dicht bij de SGP. Zo was hij tegen het verplichte sociale verzekeringsstelsel, dat hij als socialistische staatsdwang bestempelde. Ook wees hij het verbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten af en stond hij gereserveerd tegenover de samenwerking met de katholieken.¹³ Toen Visscher brak met de ARP en in 1937 met het CNA aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnam, was hij dus niet alleen een concurrent van de ARP, maar ook van de SGP.

Een andere partij waarmee de SGP wellicht electorale raakvlakken had, was de Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij (HGSP), de luis in de pels van de Christelijk-Historische Unie (CHU). De HGSP was een anti-papistische partij met sterke theocratische opvattingen en leek in dit opzicht dus op de SGP. Toch waren de verschillen groter dan de overeenkomsten. De HGSP was namelijk een hervormde partij en erfgenaam van het gedachtegoed van de predikant Philippus Jacobus Hoedemaker voor wie de eenheid van de protestantse natie en de protestantse kerk centraal stond. Dat de SGP haar kiezers vooral wierf uit de leden van kleine kerkgenootschappen die eens tot de hervormde kerk hadden behoord, vormde een forse kloof tussen beide partijen.¹⁴ Het is dan ook zeer de vraag of de HGSP en de SGP

¹¹ Jan Zwemer, *In conflict met de cultuur. De bevindelijk gereformeerden en de Nederlandse samenleving in het midden van de twintigste eeuw* (Kampen, 1992), 353.

¹² Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 27.

¹³ Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde', 22, 38, 43, 65, 193-194 en 272.

¹⁴ B. Timmerman, 'De Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij' (onuitgegeven scriptie, 1968), 20 en 22-23.

electorale concurrenten waren. In ieder geval visten ze bij verkiezingen geografisch in tamelijk verschillende vijvers. De HGSP haalde bijvoorbeeld veel stemmen in Den Haag, waar ongeveer een kwart van al haar kiezers woonde.¹⁵

Na de Tweede Wereldoorlog herstelde de SGP zich electoraal weer van het verlies aan de ARP en het CNA in 1937, maar het vooroorlogse stemmenaandeel van 1933 (2,51%) werd nooit meer geëvenaard (zie grafiek 1). Tot de Kamerverkiezingen van 1977 varieerde de aanhang in zeer geringe mate: tussen 2,01% in 1967 en 2,42% in 1952. Dat de SGP in 1959 toch weer drie zetels in de Tweede Kamer innam, was dan ook niet te danken aan een groeiende aanhang, maar aan de uitbreiding van de volksvertegenwoordiging van 100 naar 150 leden.

Na de Tweede Kamerverkiezingen van 1971 trad een langzame maar gestage daling op van de aanhang van de SGP, die in 2003 en 2006 een dieptepunt bereikte met 1,56%. Het relatieve aandeel van de partij in de stemmen was met een ongeveer een derde teruggelopen en in 1994, 1998, 2003 en 2006 haalde ze zelfs absoluut minder stemmen dan in 1972, terwijl het electoraat in die periode flink in omvang was toegenomen. Dat de SGP ondanks dit verlies toch nog enkele malen drie zetels behaalde, was te danken aan de mogelijkheid die sinds 1977 bestond om een lijstencombinatie met andere partijen aan te gaan, waardoor de kans op een restzetel toenam. De SGP heeft bij alle verkiezingen van die mogelijkheid gebruikgemaakt. In 1986, 1989 en 1998 leidde dit tot een extra zetel. De lijsten werden telkens gecombineerd met het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de Reformatorische Politieke Federatie (RPF), en van 2002 tot 2017 met de ChristenUnie.¹⁶

De fluctuaties in kiezersaanhang aan de verlieskant worden tot het midden van de jaren zeventig meestal toegeschreven aan de oprichting van het orthodox-protestantse GPV in 1948, de Boerenpartij (met wisselend succes deelnemend aan de Kamerverkiezingen tussen 1959 en 1977), en de PvdA. Winst wordt meestal verklaard uit een overloop van kiezers van de ARP en de CHU. Wat de geschiedschrijvers van de SGP echter vooral benadrukken, zijn de lokale oorzaken van de winst en het verlies. Zo zou de SGP op het eiland Tholen vooral stemmen aan de PvdA hebben verloren door de aldaar bestaande scherpe sociale tegenstellingen tussen landarbeiders en boeren. Verder was het verlies aan de Boerenpartij sterk geconcentreerd in bepaalde gemeenten.¹⁷

Bij de opvatting dat het GPV een electorale concurrent van de SGP was, kunnen tot in de jaren negentig van de vorige eeuw vraagtekens worden gezet. Het GPV was lang namelijk een zeer exclusieve partij. Tot 1993 konden alleen leden van de Ge-

15 Ibidem, 65.

16 R. de Jong, 'De lijstencombinatie. Een opmerkelijke figuur in ons kiesstelsel', in: *Tijdschrift voor Constitutioneel Recht*, 6 (2015), nr. 4, 345-355; 352.

17 Zwemer, *In conflict met de cultuur*, 238, 248, 251-258 en 278-280; idem, *Het gevaar van het hellend vlak. De gereformeerde gemeenten en de SGP in historisch perspectief* (Kampen, 1994), 34, 42 en 54; C.S.L. Janse, 'De strijd om de kiezer', in: W.Chr. Hovius e.a. (red.), *Van Goedertierenheid en Trouw. 75 jaar Staatkundig Gereformeerde Partij* (Den Haag, 1993), 133-165; 148-150.

reformeerde Kerken (vrijgemaakt) lid worden. Dit kerkgenootschap was in 1944 ontstaan als afsplitsing van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Politiek behoorden de vrijgemaakten vóór 1948 vrijwel allemaal tot de ARP; de overgrote meerderheid stapte daarna over naar het GPV.¹⁸

Gezien de politieke herkomst van het GPV valt niet uit te sluiten dat er zich in het verleden tussen het GPV en de SGP kiezerswisselingen hebben voorgedaan. Toch zijn daar weinig aanwijzingen voor. In ieder geval werd de SGP binnen het GPV zelden als een electorale concurrent aangeduid. Zo schreef het Verbond bijvoorbeeld het verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1998 vooral toe aan de Katholiek Politieke Partij (KPP), het CDA en de in 1975 opgerichte RPF.¹⁹ De exclusieve band tussen kerk en partij en de geringe ontvankelijkheid voor bevindelijkheid onder de vrijgemaakten, zullen niet voor veel werfkracht onder de staatkundig gereformeerden hebben gezorgd. Ook de geografische herkomst van de stemmen op het GPV wijst op weinig electorale overlap. Zo was de partij sterk in Friesland en Groningen, waar de SGP juist altijd zwak was geweest, en was de partij zwak in Zeeland, waar de SGP juist altijd veel stemmen had getrokken.

Voor het structurele verlies van de SGP vanaf 1977 worden doorgaans twee oorzaken genoemd. Als eerste wordt vaak gewezen op de oprichting van de RPF in 1975. Bij de Kamerverkiezingen van 1981 en 1982 behaalde deze partij twee zetels. Onderzoek door de SGP na deze verkiezingen constateerde een afkalving van kiezers naar de RPF.²⁰ De dieptepunten van 2003 en 2006 worden wel in verband gebracht met de verkiezingsuccessen van het CDA onder leiding van de gereformeerde Jan Peter Balkenende en diens pleidooi voor een herstel van normen en waarden.²¹

Na 2006 trad er een opmerkelijk electoraal herstel van de SGP op. In 2012 en 2017 werd de derde zetel weer geheel op eigen kracht verworven. Waar die winst vandaan kwam, is onduidelijk. Een deel zal waarschijnlijk zijn teruggewonnen van het verlies uit eerdere jaren, maar dat kan niet de gehele verklaring zijn. De SGP vermoedt dat de toename uit verschillende bronnen komt: ontevreden kiezers van de ChristenUnie (waarin het GPV en de RPF in 2000 zijn opgegaan), boeren en zelfs katholieken.²²

Terugkijkend op de periode vanaf 1918 kenmerkt de electorale geschiedenis van de SGP zich door achtereenvolgens een periode van diffusie en groei (1918-1933), van stabiliteit (1946-1977), van gestage neergang (1981-2006) en van een recentelijk in-

18 Ewout Klei, *'Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek.'* Een geschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond, 1948-2003 (Amsterdam, 2011).

19 Ibidem, 298.

20 Janse, 'De strijd om de kiezer', 154-155.

21 Jan Schippers, 'De SGP. Een karakteristieke eik in een Hollands weidelandschap. Protestants, conservatief en stabiel', in: Frieso Wielenga, Carla van Baalen en Markus Wilp (red.), *Een versplinterd landschap* (Amsterdam, 2017), 167-195.

22 Johan van Berkum, 'Historische winst van de SGP', in: *De Banier*, 29 september 2012; Henri Pool en Jan Schippers, 'Stijgende lijn zet door', in: *De Banier*, 6 april 2017.

gezet herstel (2010-2017).²³ Daarbij is het vanzelfsprekend de vraag of dat herstel blijvend of tijdelijk zal zijn.

Alvorens de electorale ontwikkeling van de SGP vanuit geografisch oogpunt onder de loep te nemen, wordt eerst nagegaan in hoeverre de verkiezingsresultaten bepaald werden door fluctuaties in de opkomst. Van kleine partijen met een trouwe achterban, waartoe de SGP vanzelfsprekend wordt gerekend, wordt namelijk verondersteld dat zij baat hebben bij een lage verkiezingsopkomst, omdat de eigen kiezers altijd trouw de gang naar het stembureau maken. In tabel 1 zijn de verkiezingsresultaten van de SGP samen met de verkiezingsopkomsten tussen 1959 en 2017 opgenomen.

TABEL 1 OPKOMST EN STEMMEPERCENTAGE SGP, 1959-2017

	Opkomst	% SGP		Opkomst	% SGP
1959	95,6	2,16	1989	80,3	1,87
1963	95,2	2,29	1994	78,8	1,73
1967	95,0	2,01	1998	73,4	1,78
1971	79,1	2,35	2002	79,1	1,72
1972	83,5	2,21	2003	80,0	1,56
1977	88,1	2,13	2006	80,4	1,56
1981	87,0	1,97	2010	75,4	1,74
1982	81,0	1,90	2012	74,6	2,09
1986	85,8	1,74	2017	81,9	2,10

Bron: Databank verkiezingsuitslagen Kiesraad, www.verkiezingsuitslagen.nl.

Bij de eerste Tweede Kamerverkiezingen na de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 was er wellicht sprake van een relatie tussen de dalende opkomst en de winst van de SGP in 1971 en 1972, maar al snel daarna geven de gegevens geen aanleiding meer om een dergelijk verband te veronderstellen. Zo leidde de sterk dalende opkomst na 1986 niet tot betere uitslagen voor de SGP. De slechte resultaten uit 2003 en 2006 lijken ook geen verband met de opkomst te hebben, evenmin als het herstel in 2012 en 2017. Dit betekent overigens niet dat de SGP geen baat zou hebben bij een lage opkomst, maar wel dat de fluctuaties in de verkiezingsuitslagen moeilijk verklaard kunnen worden aan de hand van alleen veranderingen in de opkomst.

²³ Het slechte, uit de toon vallende resultaat van de SGP bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 (het gevolg van de ongewoon sterke concurrentie van de ARP en het CNA) is hier buiten beschouwing gelaten.

De Refoband

De stemmen op de SGP zijn geografisch niet evenwichtig gespreid over Nederland. Kaart 1 toont het geografisch patroon van de partij aan de hand van de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Daarop is goed te zien dat de SGP de beste uitslagen haalt in een band die loopt van Zeeland via Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland naar de kop van Overijssel, met Staphorst als meest noordelijke bolwerk. Deze band staat bekend als de Nederlandse Biblebelt, maar zoals de historicus Jan Dirk Snel heeft betoogd, is het toepasselijker om van de Refoband te spreken.²⁴ Verder ontbreekt de SGP uiteraard vrijwel geheel in de voormalige katholieke delen van Nederland en is de partij zwak in Noord-Holland, Groningen, Friesland en Drenthe.

De Refoband is de benaming van het geografische patroon van de woonplaatsen van de bevindelijk gereformeerden. Die spreiding is niet zo gemakkelijk weer te geven, omdat de bevindelijk gereformeerden deel uitmaken van verschillende kerkgenootschappen, waarvan lang niet alle leden bevindelijk gereformeerd zijn. De meeste auteurs gaan er van uit dat de leden van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika en die van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland bevindelijk gereformeerd zijn en in heden en verleden grotendeels op de SGP stemden.²⁵

Naast deze kerkgenootschappen komen bevindelijk gereformeerden ook voor binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) en de Hersteld Hervormde Kerk. De minderheidspositie van de Gereformeerde Bond binnen de in 2004 tot stand gekomen PKN vormt het grootste struikelblok bij het vaststellen van de geografische spreiding van de bevindelijk gereformeerden. Het is vaak slechts bij benadering of zelfs helemaal niet bekend hoeveel procent van de leden van een gemeente van de PKN bevindelijk gereformeerd is, waardoor de geografische kaart van de SGP niet geheel samenvalt met de kaart van bepaalde kerkgenootschappen.²⁶ Vanwege deze problemen is afgezien van het opnemen van een kaart waarop de spreiding van de aanhang van deze kerkgenootschappen wordt vergeleken met die van de kiezers van de SGP.

In 2007 heeft de historicus Jan Dirk Snel een andere weg voorgesteld om de spreiding van de bevindelijk gereformeerden vast te stellen.²⁷ Vanuit de aanname dat de kiezers van de SGP vrijwel samenvallen met de bevindelijk gereformeerden, gebruikt hij de geografische spreiding van de SGP-stemmen om de spreiding van

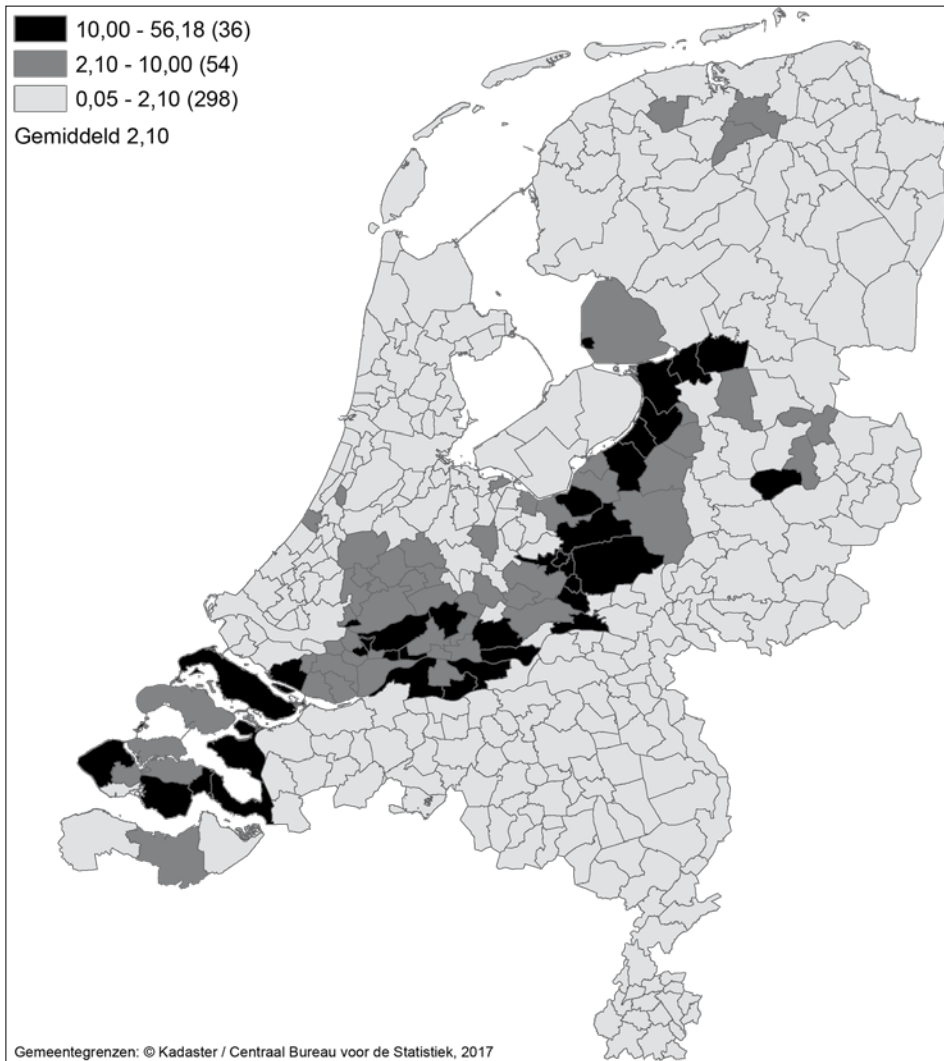
24 Jan Dirk Snel, 'Waarom daar? De Refoband of Refogordel als onderdeel van de Protestantenband', in: Fred van Lieburg (red.), *Refogeshiedenis in perspectief. Opstellen over de bevindelijke traditie* (Heerenveen, 2007), 51-91.

25 Fieret, *De Staatkundig Gereformeerde Partij*, 139-140; Janse, 'De strijd om de kiezer', 161. Na 1953 kwam daar nog de Gereformeerde Gemeenten in Nederland bij. Hijme Stoffels, 'Protestantisme', in: Meerten ter Borg e.a. (red.), *Handboek religie in Nederland. Perspectief – overzicht – debat* (Zoetermeer, 2008), 129.

26 Jan Schippers schat het percentage stemmen op de SGP in 2006 afkomstig uit de PKN en uit de Hersteld Hervormde Kerk op ongeveer 40%; zie idem, 'Interkerkelijke partij', in: *De Banier*, 18 augustus 2006, 7.

27 Snel, 'Waarom daar?', 51-91.

KAART 1 STEMMEN OP DE SGP BIJ DE TWEDE KAMERVERKIEZINGEN VAN 2017, ALS PERCENTAGE VAN HET AANTAL GELDIGE STEMMEN

de bevindelijk gereformeerden vast te stellen. Aan deze methode kleven evenwel grote bezwaren. Allereerst impliceert zijn stelling dat er nauwelijks bevindelijk gereformeerden zijn die op een andere partij stemmen en dat er nagenoeg geen niet-bevindelijk gereformeerden zijn die op de SGP stemmen. Dit is in strijd met andere waarnemingen, onder andere van de SGP zelf, over de electorale concurrentie van bijvoorbeeld de ARP, CHU, Boerenpartij en RPF, zoals hiervoor al is vermeld.

Daarnaast is de aanname van Snel ook moeilijk in overeenstemming te brengen met de fluctuaties in de staatkundig gereformeerde kiezersaanhang. Moet bijvoor-

beeld uit het feit dat de SGP tussen 1977 en 2003 15% van haar absoluut aantal stemmen verloor, de conclusie worden getrokken dat het bevindelijk gereformeerde bevolkingsdeel met een even groot verlies kampte, of dat de toename van het stemmenaantal na 2003 met 45% wijst op een even snelle aanwas van de bevindelijk gereformeerden? Dat lijkt niet heel aannemelijk. Hoewel de SGP met goede redenen als een bevindelijk gereformeerde partij wordt beschouwd, kan het één niet als substituuut voor het ander worden gebruikt.

Terug naar de hedendaagse geografische spreiding van de electorale aanhang van de SGP. Wanneer we de gemeenten waar de SGP 10% of meer van de stemmen behaalde als bolwerken beschouwen, dan zien we op kaart 1 een bijna ononderbroken lint lopen van Veere tot Staphorst. Slechts twee gemeenten vallen buiten die strook, namelijk Rijssen-Holt en in Overijssel en Urk in Flevoland. Het vissersdorp is het grootste bolwerk van de SGP, met 56,2% van de stemmen. Deze extreem hoge score is overigens van recente oorsprong. Tot 2010 kwam het percentage in Urk namelijk niet boven de 36%. Hoge scores van boven de 30% zijn verder te vinden in Reimerswaal, Staphorst en Neder-Betuwe. Gemeenten met uitslagen tussen een vijfde en een kwart van de stemmen zijn Tholen (Zeeland), Aalburg (Noord-Brabant), Hardinxveld-Giessendam en Molenwaard (Zuid-Holland), Renswoude (Utrecht), Barneveld en Scherpenzeel (Gelderland), en Rijssen-Holt en in Zwartewaterland (Overijssel).

In het zuiden wordt de SGP-band begrensd door het voorheen vrijwel homogeen katholieke Noord-Brabant en het vroeger eveneens katholieke rivierengebied van Gelderland. Zo grenzen bolwerken als Zaltbommel, Neerriijnen en Neder-Betuwe in het zuiden aan voormalige katholieke gemeenten waar de SGP, gezien haar anti-papistische verleden, op weinig stemmen hoeft te rekenen. Ter hoogte van Arnhem worden de staatkundig gereformeerde bolwerken naar het oosten afgegrensd door gemeenten met voorheen grote katholieke minderheden en met relatief veel vrijzinnige protestanten.

De verschillen tussen bevindelijkheid en andere vormen van orthodox protestantisme lijken er de oorzaak van te zijn dat de Refoband in het noorden van Nederland bij Staphorst stopt. Hierboven wonen namelijk weinig bevindelijk gereformeerden, maar wel andere orthodoxe protestanten. De zogeheten orthodoxe protestantenband, waarvan de Refoband onderdeel is, loopt door tot in Friesland en Groningen. Die strook is geografisch in grote lijnen hetzelfde gesitueerd als de Refoband, met als belangrijkste uitzondering dus het noorden van het land.²⁸ De vraag waarom de gereformeerde bevindelijkheid en de SGP boven Staphorst weinig voet aan de grond hebben gekregen, laat zich niet gemakkelijk beantwoorden. Eén van de hypothesen is dat de Kuypertiaanse gereformeerden, die weinig waardering hadden voor bevindelijkheid, het orthodox-protestantisme in de noordelijke pro-

²⁸ Ibidem, 64-68.

vincies domineerden.²⁹ Deze veronderstelling valt echter verder buiten het bestek van dit artikel.

In het westen is de afgrenzing in het algemeen minder gemakkelijk te verklaren. Dat is niet zo moeilijk bij de relatief vele gemeenten met voorheen grote katholieke minderheden in bijvoorbeeld het Westland. In verschillende Zuid-Hollandse gemeenten wonen echter ook nogal wat orthodox-protestanten, die vroeger politiek bij de ARP en de CHU onderdak hadden gevonden en later bij het CDA. Wellicht dat ook hier de Kuypertiaanse gereformeerden de bevindelijk gereformeerden overvleugeld hebben.

Winst en verlies per provincie en in de drie grote steden

De winst en het verlies van de SGP op nationaal niveau, was geografisch niet altijd evenwichtig gespreid. In sommige gebieden ging de partij relatief vooruit en in andere streken bleef ze achter. Tabel 2 laat deze verschuivingen per provincie zien in de periode 1922-2017. De steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn afzonderlijk weergegeven.

TABEL 2 STEMMEN SGP PER PROVINCIE, 1918-2017 (IN %)

	22	25	29	33	37	46	48	52	56	59	63	67	71	72
Gr	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,2	0,3	0,3
Fr	0,2	0,4	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	1,0	1,1
Dr	0,1	0,3	0,4	0,4	0,2	0,2	0,4	0,3	0,3	0,2	0,5	0,4	0,4	0,3
Ov	0,9	2,1	2,5	2,8	2,1	2,7	2,9	3,1	3,0	2,7	2,9	2,7	3,2	3,1
Gld	0,9	2,5	3,3	3,7	3,2	3,5	4,2	4,2	3,8	3,6	3,7	3,2	4,0	3,9
Utr	1,3	4,0	4,4	4,6	3,4	3,5	3,9	4,1	3,7	3,3	3,6	3,0	3,7	3,4
N-H	0,2	0,8	0,9	0,9	0,7	0,8	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,7	0,8	0,7
Adam	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,4	0,2	0,2	0,2
Z-H	2,8	6,4	6,7	7,2	5,6	6,0	6,4	6,5	6,2	6,0	7,0	5,4	5,7	5,2
DenH	0,3	0,7	0,8	0,8	0,6	0,8	1,0	1,4	1,3	1,2	1,3	1,1	1,1	1,0
Rdam	0,8	2,0	2,3	2,6	2,0	2,0	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1	1,8	2,0	1,8
Zeel	6,2	8,5	8,8	9,5	8,6	9,8	9,9	9,5	9,0	8,8	9,2	8,6	9,3	9,2
NBr	0,5	0,6	0,7	1,3	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5
Limb	–	0,1	0,1	0,4	0,1	0,2	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Totaal	0,9	2,0	2,3	2,5	1,9	2,1	2,4	2,4	2,3	2,2	2,3	2,0	2,4	2,2

²⁹ Gert van Klinken, 'Beheerste introspectie. Verborgene bevindelijkheid in het neocalvinisme', in: Van Lieburg (red.), *Refogeschiedenis in perspectief*, 31-50.

	77	81	82	86	89	94	98	02	03	06	10	12	17
Gr	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,3	0,3	0,5	0,8	0,7
Fr	0,9	0,8	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5	0,4	0,6	0,9	0,9
Dr	0,4	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,5	0,7	0,8
Ov	2,8	2,8	2,6	2,2	2,3	2,1	2,3	2,4	2,2	2,2	2,5	3,0	3,0
Gld	3,7	3,4	3,3	3,0	3,3	3,2	3,3	3,3	2,9	3,0	3,4	4,0	4,1
Utr	3,2	3,0	2,8	2,5	2,7	2,3	2,4	2,3	2,1	2,0	2,2	2,7	2,6
N-H	0,6	0,6	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Adam	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Z-H	5,0	4,6	4,4	4,0	4,2	3,8	3,9	3,6	3,3	3,2	3,6	4,2	4,1
DenH	1,1	1,0	1,1	0,9	1,0	0,7	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5
Rdam	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,1	1,0	0,8	0,7	0,6	0,7	0,9	0,7
Zeel	8,4	8,0	8,2	7,9	8,3	7,9	8,3	8,2	7,7	7,8	8,6	9,5	9,5
NBr	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
Limb	0,1	0,1	0	0	0,1	0,1	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Flevo	–	–	–	2,6	2,6	2,4	2,3	2,3	2,1	2,1	2,5	3,6	3,9
Totaal	2,1	2,0	1,9	1,7	1,9	1,7	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	2,1	2,1

Bron: Databank verkiezingsuitslagen Kiesraad, www.verkiezingsuitslagen.nl.

De tabel toont dat nationaal verlies en winst weliswaar telkens in alle provincies zijn terug te vinden, maar niet gelijkmatig. In Utrecht, Noord- en Zuid-Holland daalde het stemmenaandeel sterk tussen 1925 en 2017, met als gevolg dat het aandeel van deze provincies in het totale resultaat van de SGP langzaam maar gestaag afnam. Bedroeg dit aandeel in 1925 nog 60,2%, in 1956 was het gezakt tot 56,3%, in 1986 tot 50,7%, en in 2017 tot 43,4%.

Als oorzaak van het teruglopende belang van de grote steden wordt wel gewezen op de veranderde bevolkingssamenstelling doordat bevindelijk gereformeerden verhuisden naar omliggende plattelandsgemeenten.³⁰ Voor de daling van het stemmenpercentage van de SGP in Zuid-Holland sinds 1963 en Utrecht sinds 1971 bestaat geen goede verklaring. Van de specifieke onderliggende ontwikkelingen op lokaal niveau is eenvoudig weinig bekend.

In Overijssel, Gelderland en Zeeland steeg het percentage stemmen op de SGP. Ook hier is de oorzaak niet duidelijk. De stijging in Gelderland sinds 2006 is wel in verband gebracht met een concentratieproces van bevindelijk gereformeerden, dat onder andere zou blijken uit de bouw van megakerken in gemeenten als Barneveld, Scherpenzeel en Nederbetuwe. Ook is wel eens geopperd dat de aanwezigheid van middelbare scholen op reformatorische grondslag de geografische concentratie van bevindelijk gereformeerden heeft bevorderd. Wat hiervan ook waar moge zijn, in het kader van dit artikel

³⁰ Schippers, 'De SGP', 186.

is het vooral van belang of dit ook tot een concentratie van stemmen op de SGP heeft geleid. Dat lijkt niet het geval te zijn geweest, zoals tabel 3 laat zien. In deze tabel worden de uitslagen van de SGP per gemeente bij de Kamerverkiezingen van 1956 en 2017 vergeleken. Om deze vergelijking mogelijk te maken is de uitslag van 1956 omgerekend naar de gemeentelijke indeling van 2017. Een vergelijking bleek niet in alle gevallen mogelijk. Zo zijn er in 2017 vier gemeenten die in 1956 nog niet bestonden, en drie die nog niet tot Nederland werden gerekend: Almere, Dronten, Lelystad en Zeewolde, respectievelijk Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Deze zijn uit de uitslag verwijderd.³¹

TABEL 3 VERGELIJKING SPREIDING KIEZERS OVER GEMEENTEN IN 1956 EN 2017

% stemmen SGP	1956	2017
0-0,5	197	189
0,5-1,5	44	79
1,5-2,5	25	28
2,5-3,5	16	7
3,5-4,5	10	13
4,5-5,5	11	7
5,5-10	27	18
>10	46	35
Totaal	376	376

Bron: Databank verkiezingsuitslagen Kiesraad, www.verkiezingsuitslagen.nl.

De tabel laat zien dat zich tussen 1956 en 2017 geen concentratie van kiezers van de SGP heeft voorgedaan, maar juist een verdere spreiding.³² Het aantal gemeenten waar de partij tussen de 0,5% en 1,5% van de stemmen behaalde, nam sterk toe van 44 naar 79 (In heel Nederland behaalde zij in 1956 2,26% van de stemmen en in 2017 2,1%). Het aantal gemeenten met meer dan 4,5% van de stemmen voor de SGP nam daarentegen sterk af van 84 naar 60. En hoewel deze toegenomen spreiding veel minder spectaculair is dan bijvoorbeeld bij de PvdA in ongeveer dezelfde periode, is er onmiskenbaar sprake van dat de stemmen op de SGP in 2017 gelijkmatiger zijn gespreid over de gemeenten dan in 1956.³³

³¹ Hoewel de meeste herindelingen eenvoudig zijn – gemeenten worden in hun geheel samengevoegd – zijn er ook herindelingen waarbij gemeenten over meerdere gemeenten worden verdeeld. Om vergelijking mogelijk te maken, moeten die gemeenten worden samengevoegd tot een virtuele gemeente. Het betreft Alkmaar-Langedijk, Alphen-Chaam-Goirle, Alphen aan den Rijn-Bodegraven-Reeuwijk, Ermelo-Nunspeet, Horst-Venray, Stads kanaal-Veendam, Tiel-Buren en Werkendam-Woudrichem. Een moeilijk geval is de Friese gemeente Boarnsterhim, die met ingang van 2014 over vier aangrenzende gemeenten is verdeeld. Aangezien het een kleine gemeente betreft, hebben we deze herindeling genegeerd. Maasdonk is aan 's-Hertogenbosch toegevoegd.

³² In 1956 bestond de opkomstplicht en in 2017 niet. Dat heeft uiteraard gevolgen voor de stempercentages. Wanneer we uitgaan van de breed gedeelde opvatting dat de kiezers van de SGP zeer trouw in hun stembusgang zijn, dan is de afname van de geografische concentratie nog treffender dan uit tabel 3 blijkt.

³³ Ron de Jong en Henk van der Kolk, 'De aanhang van de PvdA in geografisch perspectief, 1948-2012', in: Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar PvdA* (Amsterdam, 2016), 191-209.

Ook wanneer alleen de vijf gemeenten met de beste resultaten in ogenschouw worden genomen, zijn er geen trends waarneembaar die in de richting van een concentratie wijzen. Er is slechts een gemeente waar het aantal stemmen op de SGP in 2017 opvallend is gegroeid en die betreft het al eerdergenoemde Urk, maar juist die gemeente wordt nooit genoemd als voorbeeld van een plaats waar bevindelijk gereformeerden naartoe zouden trekken.

De kaarten van 1956 en 2017 vergeleken

In 1956 behaalde de SGP 2,26% van de stemmen en in 2017 2,1%. Deze twee tamelijk dicht bij elkaar liggende uitslagen zijn een mooi uitgangspunt om de geografische electorale positie van de SGP over een langere periode te bekijken. Op kaart 2 zijn de verschillen in de uitslagen tussen 2017 en 1956 in procentpunten uitgedrukt.³⁴ Het eerste dat opvalt, is dat in het grootste deel van Nederland (264 van de 384 gemeenten) winst en verlies van de SGP rond het gemiddelde verlies van -0,16% schommelde. Het betreft hier vooral de gemeenten waar de partij in 1956 weinig aanhang had en waar de situatie in 2017 nauwelijks was veranderd.

De meeste veranderingen in de electorale aanhang traden op in gemeenten die binnen de Refoband lagen. Daarbij nam de aanhang relatief af in Zuid-Holland en Utrecht, en nam die toe in sommige gemeenten in Zeeland (Borsele +7%, Kapelle +4, Reimerswaal +11), in het grensgebied van Utrecht en Gelderland (Barneveld +5, Scherpenzeel +10, Renswoude +5, Woudenberg +6), en in het noorden van de Refoband (Zwartewaterland +6, Noordoostpolder +2, Urk +38). Buiten de Refoband boekte de SGP winst in het noorden en westen van Groningen (Grootegast +2, Ten Boer +2, Zuidhorn +2).

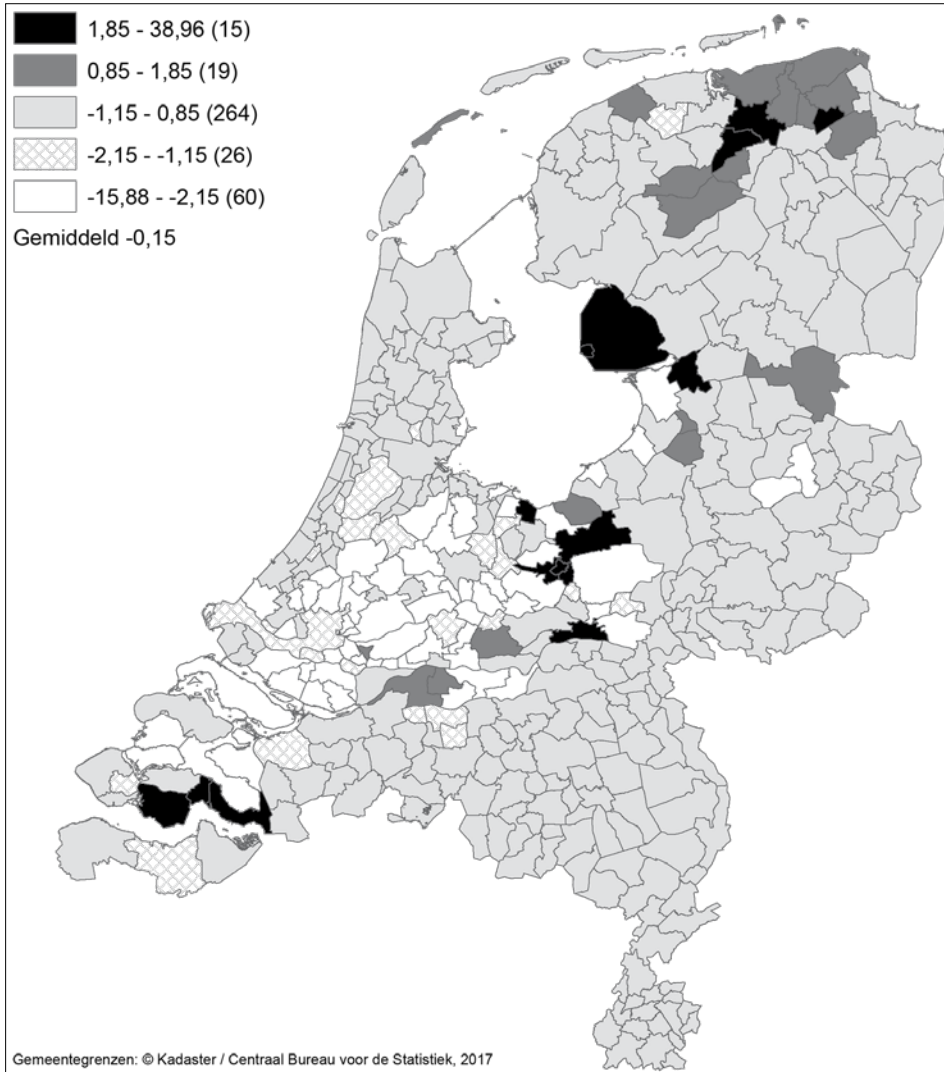
Van welke partij de stemmenwinst afkomstig was of waarheen de verloren stemmen gingen, kan op grond van deze uitslagen niet worden bepaald. Alleen in Urk lijkt het onvermijdelijk te zijn geweest dat een deel van de kiezers van de ARP, al dan niet via het CDA, naar de SGP is overgegaan. In 1956 behaalde de ARP namelijk 63,2% van de stemmen en de SGP 17,2%; in 2017 bedroeg dat voor het CDA 14,2% en voor de SGP 56,2%.

Het herstel van de SGP na 2006

De electorale dieptepunten voor de SGP waren de Tweede Kamerverkiezingen van 2003 en 2006. In 2010, 2012 en 2017 wist de partij weer de weg naar boven te vinden. Ook absoluut vond er een flinke groei plaats van het aantal stemmen; van ongeveer 153.000 in 2006 naar 219.000 in 2017 – een stijging van 45%. Kaart 3 toont de toename

³⁴ Dat de kaart acht gemeenten meer bevat dan de tabel, komt doordat een aantal gemeenten die voor de tabel zijn samengevoegd in de kaart apart gebleven. Het betreft de acht gemeenten die in noot 31 zijn opgesomd.

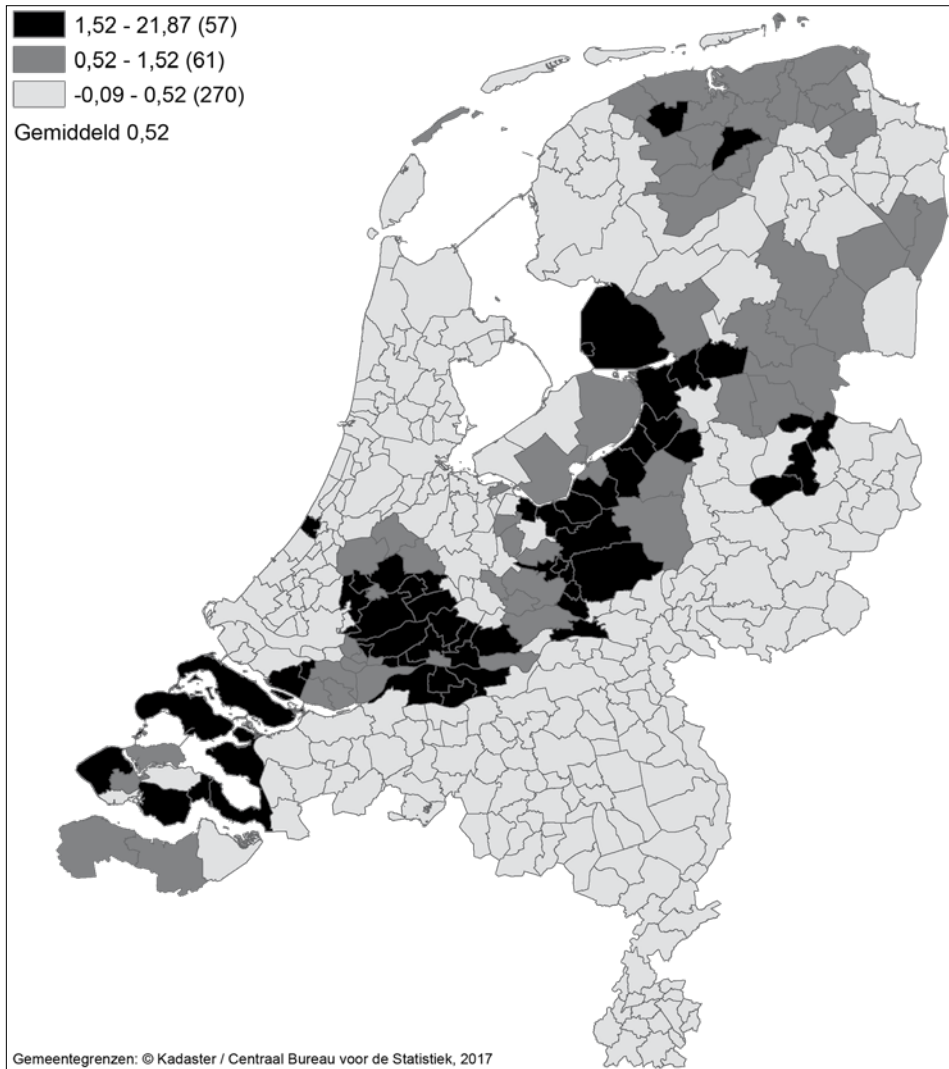
KAART 2 VERSCHIL AANHANG SGP IN 1956 EN 2017 IN %, IN DE GEMEENTELIJKE INDELING VAN 2017

van het aantal stemmen op de SGP in 2017 ten opzichte van 2006 in procentpunten. De uitslag van 2006 is daarvoor omgerekend naar de indeling in gemeenten in 2017.

Dat de toename van het stemmenaantal vooral plaatsvond in gemeenten binnen de Refoband, is nauwelijks verwonderlijk. Daar zat namelijk in de voorafgaande decennia ook de bulk van het verlies. Wel opmerkelijk is de relatief sterke toename in noordoost-Friesland en noordwest-Groningen. Ook is een duidelijke toename waar te nemen in het noorden van Overijssel en in het zuiden en midden van Drenthe. Het lijkt erop dat de SGP in deze gebieden enigszins voet aan de grond krijgt.

KAART 3 VERSCHIL AANHANG SGP IN 2006 EN 2017 IN %, IN DE GEMEENTELIJKE INDELING VAN 2017

Conclusie

De geografische spreiding van de aanhang van de SGP is, nadat de partij eenmaal was gevestigd rond 1925, zeer stabiel gebleven. Deze stabiliteit was ongetwijfeld het gevolg van de honkvastheid van veel bevindelijk gereformeerden, maar ook van het feit dat de partij weinig te verwachten had van socialistische, vrijzinnige of katholieke kiezers. De SGP was een religieuze partij, wat haar electorale potentieel aanzienlijk beperkte.

De in het oog springende stabiliteit betekent niet dat de geografische spreiding van de stemmen op de SGP niet veranderde. Allereerst nam de geografische concentratie van de staatkundig gereformeerde stem tussen 1956 en 2017 niet spectaculair, maar toch wel duidelijk af. De kiezers van de SGP wonen tegenwoordig meer gespreid over Nederland dan in het verleden. Daarnaast trad er binnen de Refo-band een verschuiving op van Zuid-Holland en Utrecht naar Zeeland, Gelderland en Overijssel. Een nieuwe ontwikkeling ten slotte is de bescheiden opkomst van de SGP in Groningen en Drenthe. Naar de oorzaken van de verschuivingen tussen en binnen provincies is nooit onderzoek gedaan. Het ontbreekt zodoende aan overtuigende verklaringen.